

Володимир Голубченко

ОДЕРЖИМИЙ НАУКОЮ І СОВІСТЮ (штрихи до портрета П. П. Охріменка)

Серед тих, хто вписав вагомі сторінки в історію нашого краю, назвемо й ім'я Павла Павловича Охріменка, доктора філологічних наук, професора, почесного академіка Академії наук вищої школи України. Це був відомий в Україні літературознавець, критик, фольклорист, педагог, член НСПУ, Заслужений працівник освіти України, член експертної ради з літературознавства й мистецтвознавства ВАК України; член Республіканського комітету асоціації українознавців і міжнародного комітету білорусистів, нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти України та значком "Відмінник освіти СРСР", член товариств "Просвіта", книголюбів, охорони пам'яток історії та культури, член "Паліцинської академії" (заснована 1767 р.; у її засіданнях брав участь Г. С. Сковорода). Про уродженця Полтавщини розповідають статті

в "Енциклопедії літератури і мистецтва Білорусі" (Мінск, 1984, с. 232), короткий енциклопедичний словник професора М. Булахова "«Слово о полку Игореве» в літературі, мистецтві, науці" (Мінск, 1989, с. 171) та ін.

Однак його ім'я довгий час замовчувалося, а сам Павло Павлович зазнав несправедливих утисків, цькувань та переслідувань. Ученого звинувачували в українському буржуазному націоналізмі, антирадянщині, звичайно, в їх "комуністичному" потрактуванні. Однак усією своєю науковою та громадською діяльністю він відкинув подібні нісенітниці, через терни ідучи до вершин творчої праці.

У його науковому доробку кількості публікацій, у тому числі понад п'ятдесят окремих видань (монографій, навчальних посібників, брошур, збірників, методичних рекомендацій – див.: Основні публікації професора

П. П. Охріменка за 1940–1990 рр. (Суми, 1991)). Написані вони українською, російською та білоруською мовами, окремі перекладені молдовською, литовською, грузинською, казахською.

Формування П. Охріменка як ученого бере свій початок у його рідному селі Солониця Лубенського району Полтавської області, де він народився 16 липня 1919 р. Ще підлітком захопився вивченням історії рідного краю. Тут від учителів Петра Васильовича Кушніра та Маркіяна Григоровича Гаращука почув розповіді про легендарного Северина Наливайка та боротьбу козацько-селянських мас під його проводом проти польсько-шляхетських поневолювачів.

Уроки історії й літератури були найулюбленішими. Тому малий Павло з шкільних років мріяв стати вчителем. Ще учнем ходив до школи навіть під час літніх канікул, щоб там доглядати шовкунів, читав книги в шкільній бібліотеці. Це були твори Бориса Грінченка, Архипа Тесленка, Степана Васильченка. Поступово зростав багаж знань. Цьому сприяло ще й те, що неписьменна мати-селянка хотіла, аби син виріс грамотним, приносила йому з базару книжки-метелики на кілька сторінок. Це були видання з історії України, козацтва, “Кобзар” Т. Г. Шевченка, про діячів української освіти, науки, мистецтва. Їх світ захоплював допитливого школяра.

А від студентів, які приїздили на канікули з Києва, Харкова, Полтави, слухав розповіді про навчання у великих містах і сам хотів потрапити до вузу. Дізнався від старших друзів про те, що філологічний факультет Київського університету готує спеціалістів-педагогів з української мови та літератури для школи та вищих навчальних закладів. Вступити на навчання до Києва стало його мрією. Цьому підпорядковував усю свою учнівську старанність та поглиблене вивчення української літератури.

Як наслідок, на відмінно закінчив зразкову школу в Лубнах (1937) і без іспитів вступив на філологічний факультет Київського державного університету. Тут здобував знання під керівництвом професорів Миколи Грунського та Павла Попова. Досліджував “Сло-

во о полку Ігоревім”; “Сатиричні засоби поем Т. Шевченка ”Сон”, “Кавказ”; “Життя та творчість Григорія Сковороди”, кредом його наукової діяльності стала сквородинівська ідея “любомудрія” як способу життя, котрий ґрунтується на утвердженні духовності, істини на буття, покликаних “уразуметь тое, в чем состоит щастіє”.

Займався перекладами, посилено працював у бібліотеці, писав реферати, виступав на наукових конференціях.

Це були нелегкі роки. Страждав від недоїдання, бракувало коштів. Жив сподіваннями на те, що незабаром здобуде освіту й самостійно почне створювати матеріальні статки. Надії на краще життя і поступ до вершин академічної науки перервала війна. Студента 5-го курсу Павла Охріменка разом із друзями відправили копати шанці. Однак вони потрапили в т. зв. вороже кільце – у відому “Хорольську яму”. Волею обставин він відстав від студзагону,

Павло Павлович Охріменко (1919–1997), науковець, письменник, педагог

залишився на окупованій території. Із визволенням краю від окупантів Павло став до лав Червоної Армії. На фронті був контужений, лікувався в госпіталі. А звільнившись у запас, закінчив здобувати вищу освіту у своїй Альма-матер, одержав диплом.

Ще перед закінченням університету якось довелося (за порадою П. Тичини) прочитати публічну лекцію про Григорія Сковороду в Київському художньому інституті. Скільки було вагань, хвилювання, а після вдалого публічного виступу перед студентами – щирої радості! Відчув покликання бути вчителем, саме викладачем вузу, де можна поєднати педагогічну роботу з літературознавчо-науковою. Дві стихії захопили і понесли через усе життя. Яка з них сильніша – не можна визначити, бо, мабуть, щасливо доповнюють і гармонійно поєднують одна одну.

Виступати перед студентською аудиторією для Павла Павловича було завжди щастям, радістю. Свою науково-педагогічну діяльність він розпочав у 1944–1945 н. р. в Сумському педінституті, куди був направлений Міністерство освіти. Запам’яталася йому перша лекція на заочному відділенні, присвячена вступові до курсу українського фольклору.

На цю лекцію прийшов заступник директора із заочної роботи І. К. Лукаш. Зрозуміло, яке було хвилювання, тим більше, що аудиторію становили в основному старші за викладача студенти. Але наполеглива підготовка, гаряча любов до рідної культури і “вчительства” дали добрі наслідки. Заступник директора, підсумовуючи враження від прослуханої лекції початківця, щиро сказав: “Якби не бачив, що ви такий молодий, то сказав би, що за плечима маєте щонайменше десятирічний стаж роботи”. Як тут було не радіти! Але, на жаль, у житті часто, кажучи перефразованими словами Олександра Олеса, радість із журбою обнялась...

За страшними 1930-ми наступили не менш грізні 1940-і роки, зокрема і в повоєнний час. Читати, а ще захоплено, з патріотичним почуттям рідну літературу та фольклор було небезпечно. Це часто кваліфікувалося як діяльність проти радянської влади, політики партії.

На початку 1946 р. його безпідставно звинувачують в антирадянщині (пригадали перебування на окупованій території), заарештовують і з 8 лютого до 11 червня утримують у місцях позбавлення волі. За відсутністю доказів, після перевірки, таки звільняють з ув'язнення. Та спокійно жити і працювати вже не дають: відмовили в поновленні на роботі, практично не дозволяють займатися своїм фахом, викладати українську літературу.

Ставши безробітним, голодував. Шукав роботу. У другій половині 1940-х довелося переїздити від вузу до вузу. Спочатку тимчасово взяли на заміну у Вінницькому та Ворошиловградському педінститутах, дещо довше затримався в Кишинівському університеті (1949–1950), де читав курс російської літератури. Досить приязно зустріли П. Охріменка в Білорусі, а він незабаром вивчив мову цієї нації, літературу і фольклор братнього народу.

У Гомельському педінституті (з 1969 р. – університет) трудився досить тривалий час (1950–1972 рр.), тут збагатився новими знаннями з білоруської культури. Саме на цей період припадає захист його кандидатської “На шляху до критичного реалізму” (1950) і докторської “Українсько-білоруські літературні зв'язки” (1958) дисертацій. Необхідно відзначити, що першим опонентом на захисті докторської став академік М. Т. Рильський – спеціально для цього він дістався літаком до Мінська й досить високо оцінив роботу П. П. Охріменка.

Далі – освоєння нових вузівських курсів літератури народів СРСР, білоруського фольклору і давньої літератури, керівництво аспірантами, вступ до Спілки письменників СРСР (1966). А найголовніше – самовіддана робота над навчальними посібниками, такими як “Белорусская литература второй половины XVII–XVIII веков (Исследование и материалы). Пособие для студентов-филологов” (Гомель, 1957), “Беларуская народна-паэтичная творчасць. Дапаможнік для студентаў-філолагаў” (Гомель, 1957), “Беларуская літаратура і фальклор” (Мінск, 1962), “Беларускія песні і казкі” (Мінск, 1965), “Беларуская вуснапаэтичная творчасць” (Мінск, 1966; у співавторстві з А. А. Макарэвічам, Я. К. Усікавым, В. К. Бандарчыкам і М. Р. Ларчанкам), “Старажытная беларуская літаратура” (Мінск, 1968; співавтор. проф. М. Г. Ларченко), “История украинской литературы. Краткий курс. Пособие для студентов-филологов по литературе народов СССР” (Москва, 1970; співавтори проф. І. І. Пільгук і доц. Д. Я. Шлапак). До речі, останній посібник і сьогодні користується успіхом серед студентів-філологів близького зарубіжжя, а “Старажытная беларуская літаратура”, “Беларуская літаратура і фальклор”, “Беларускія загадки, прыказкі і примаўкі” – серед білоруських студентів-словесників.

Понад 20 років рацюючи в Білорусі, П. Охріменко активно популяризував українську літературу, а тема українсько-білоруських літературних взаємин стала однією з провідних у його дослідженнях. З цієї проблематики опублікував понад 30 окремих праць, що стосувалися питань літератури і фольклору. Записав і видав “Песні Азерцанскага хору” (Мінск, 1959), а також “Білоруські казки, записані від Петра Гулевича” (1963), уклав “Бібліографічний покажчик праць про білорусько-українські літературні і фольклорні зв'язки (1865–1965)” (1967). Змістовні його дослідження про взаємини з білоруською культурою Лесі Українки, Василя Стефаника, Марка Кропивницького, Михайла Коцюбинського, Івана Котляревського та ін.

Павло Павлович і нині залишається найавторитетнішим дослідником українсько-білоруських та білорусько-українських фольклорних і літературно-мистецьких зв'язків. Його підсумкова монографія “Летапіс братэрства. Аб беларуска-ўкраінскіх фальклорных, літаратурных і театральных сувязях” (Мінск, 1973) – яскрава картина духовного обміну і взаємозбагачення двох народів

від найдавніших часів до початку 70-х років ХХ ст. Її автор увів у науковий обіг численні, досі невідомі або мало відомі архівні матеріали та інші факти. Усупереч офіційній ідеології, протистоячи її тиску, долаючи перешкоди, він також послідовно проводив думку про Київську Русь як могутню державу, яка “відзначилася високим не лише економічним, але й культурним рівнем”, про Київ як політичний і культурний центр, що “був широко відомим містом світового значення”, про культуру Київської Русі як джерело “довготривалої основи подальшого духовного розвитку” [1, с. 3] східнослов’янських народів. Ця монографія дала поштовх для подальших досліджень у галузі: свідченням є 10 захищених у Білорусії аспірантами кандидатських дисертацій, 5 наукових конференцій з питань українсько-білоруських зв’язків, проведених у Гомельському та Сумському педінститутах. Таким чином, Павло Павлович створив свою наукову школу з вивчення українсько-білоруських фольклорних, літературних і театральних взаємозв’язків.

На жаль, навіть тоді, коли офіційна пропаганда та ідеологія стверджували ідею про розквіт т. зв. соціалістичних націй, неофіційно робилося все для того, аби згорнути і звести нанівець дослідження взаємозв’язків різних народів. Пояснюється це тим, що згаданий “розквіт націй” мав завершитися їх повним злиттям, отже, повною нівеляцією усіх проявів національного життя і створенням російської нації – “єдиного советского народа”. У рамках цього “єдиного советского народа” будь-яким виявам національної духовності місця не знаходилося. Відтак неофіційно обмежувалась, а потім і заборонялась підготовка наукових кадрів для розв’язання цих проблем. Натомість насаджувалося й активізувалося вивчення т. зв. “благодетельного” впливу російської літератури на інші літератури народів СРСР. Переконаючою ілюстрацією такого політичного знуцання над фахівцем і є доля науково-педагогічного набутку професора П. Охріменка, непросте впровадження його науково-педагогічних концепцій у радянські виші.

Так, із поверненням до Сум, ученого призначили завідувачем кафедри російської і зарубіжної літератур, хоч був він фахівцем з української філології. Водночас на кафедрі української літератури не було жодного доктора наук, професора, однак на посаду її очільника “протягували” Ф. Ялового, О. Манченко, людей далеких від науки, ортодоксів

і кар’єристів, які б не заважали начальству і були слухняними, формальними виконавцями вказівок. Такі призначенці, не переймаючись долею національної духовності, задовольняли лише особисті інтереси. Тією ж “кадровою політикою” П. Охріменку неофіційно заборонялося продовжувати підготовку наукових кадрів з української та білоруської літератур, а отже, і мати аспірантів... Але й за таких дискримінаційних умов учений-патріот намагався тримати національну лінію в інституті.

Як відомо, в цей період – 1970-і рр. – посилювалося зросійщення української культури та духовності, нав’язувались ідеї “старшого брата”, будівництва комунізму, розвинутого соціалізму. А тому розвиток української культури неофіційно стримувався, розцінюючись як гальмо в цих процесах. П. Охріменко відкидав усе це словоблуддя та міфи “про злиття націй”, створені в сусловських компартійних кабінетах. У своїх працях “К истории создания нашей азбуки (кирилицы)” (Суми, 1979), “Об истоках письменности и литературы на Руси” (К., 1981), “«Слово о полку Игореве» и Чернигово-Северщина” (Суми, 1984), “Як виникла писемність на Русі?” (“Наука і суспільство”, 1984, №11) на основі нових зібраних матеріалів він, розвиваючи ідеї своїх попередніх праць, переконливо доводив, що українська культура, література, слово, духовність загалом сягають у глибини століть, коли про Росію та Московію не було навіть згадок. Отож, українську культуру П. Охріменко трактував як значно старшу і багатшу від російської, як таку, що дала сильні поштовхи (особливо в XVII–XVIII ст., коли до Москви їхали випускники Києво-Могилянської академії) для становлення й розвитку нашого сусіди.

Подеколи друкуючись у місцевих газетах та другорядних виданнях, аби лиш зберегти ідею, доносити її до ширшого кола читачів, Павло Павлович усе-таки неофіційно досліджує питання, пов’язані з першоджерелами національної духовності українців, їх світоглядом та культурою. Під час фольклорних практик разом із студентами в селах Сумщини записує уснопоетичні твори про Тараса Шевченка, голодомор, відшукує нові й нові факти, пов’язані з його концепцією походження “Слова о полку Ігоревім” як пам’ятки питоми української літератури, відображення в усній народній творчості героїчних подій історичної минувшини.

Особливий інтерес у нього викликає битва козацько-селянських загонів з польсько-

шляхетськими поневолювачами, яка відбулася наприкінці весни – на початку літа 1596 р. поблизу Лубен в урочищі річки Солониця. І це закономірно, адже тут пройшло його дитинство і юність, тут він уперше почув про легендарного героя Северина Наливайка, котрий схвилював його уяву, глибоко запав у душу... В одній зі своїх робіт П. Охріменко зауважував, “що розв’язання складної проблеми суті й конкретного місцезнаходження останньої битви наливайківців – Солоницької битви 1596 року – неможливе без урахування даних не лише авторитетних історичних джерел та надійних археологічних свідчень,

дані, розповіді та свідчення місцевих жителів, зв’язав усі зібрані відомості, робив узагальнення та висновки... Цієї роботи він не залишав до останніх днів свого життя. Вагомим вислідом її стали доповідь ученого “Народні перекази та легенди про останню битву Наливайка” на конференції “Фольклор та історична дійсність” у Махачкалі (1976), численні публікації на сторінках районних та всеукраїнських газет і журналів. Тільки всебічно вивчивши, глибоко осмисливши, перевіривши й уточнивши зібраний матеріал, за підтримки Сумської обласної організації товариства “Знання”, П. Охріменко видав згадувану вже брошуру “Остання битва наливайківців...” (1997). Цінність цієї праці визначається не лише багатством зібраного матеріалу, завдяки якому врятовано пам’ять про подвиг, пов’язаний із битвою. Видання актуальне для нащадків – наших сучасників та прийдешніх поколінь – своїм змістом, ідейним спрямуванням, взірцево-пристрасною відданістю вченого предметові свого дослідження, розумінням та усвідомленням значення історичної пам’яті народу для формування нації та держави.

Зі здобуттям Україною незалежності професор Охріменко в різних виданнях публікує свої глибокі й актуальні статті: “Морально-етичні ідеали героїв українських народних дум і пісень про козаків” (“Народна творчість та етнографія”, 1992, № 3; у співавторстві з О. Охріменко), “Максим Рильський про героїчний епос слов’ян” (“Народна творчість та етнографія”, 1996, № 9), “Народнопоетична творчість Сумщини про Шевченка” (зб. “Шевченко і Сумщина”, 1999), “Відгомін поезії Т. Г. Шевченка в народнопоетичній творчості Сумщини” (там само; у співавторстві з О. Охріменко), “Кобзарські традиції на Сумщині” (“Народна творчість та етнографія”, 1990, № 3), “Пісні Сумщини” (“Народна творчість та етнографія”, 1991, № 4), “Кобзарська дума про голодомор” [3].

П. Охріменко з великим почуттям ставиться до пам’яті кобзарів, їхньої духовної культури. Він побував на батьківщині автора “Думи про Голод” Єгора Мовчана в с. Велика Писарівка на Сумщині, записував від людей

П. П. Охріменко (третій ліворуч) серед учасників наукової конференції, присвяченої “Слову о полку Ігоревім”. Біля могили О. О. Паліцина в с. Залізняк Сумського району Сумської області

а й відповідних народнопоетичних творів, у першу чергу місцевих переказів та легенд. Вони є важливим і надійним підступом до остаточного вияснення тієї загадки, що таїть у собі ряд питань одного з найвідоміших епізодів боротьби за волю українського народу. Це дуже складні питання, якими цікавляться допитливі історики й письменники майже два століття... ” [2, с. 36]. І сам він досліджував проблему майже 60 років. Як зазначено в посиланнях, примітках та коментарях до книжки “Остання битва наливайківців і її відгук в усній народній творчості. До 400-річчя Солоницької битви і мученицької смерті Северина Наливайка”, перший переказ про місце битви фольклорист записав від 17-річного І. Якимця 3 лютого 1941 р. Відтоді докладно вивчав усі доступні йому історичні, архівні, літературні та фольклорні джерела, робив нові записи уснопоетичних творів про битву наливайківців, досліджував топонімічні й топографічні

розповіді про його життя, досліджував публікації інших авторів про репресії кобзарів. Тема кобзарства і голодомору була чільною у виступах П. Охріменка перед студентами і громадськістю – як пам'ятник землякам, усім українцям, які полягли за тиранії “будівників комунізму”. Він постійно згадував пам'ятну дату – 15 жовтня 1990 р. У цей день Київський кобзарський цех та прихильники традиційного кобзарства урочисто вшанували кобзарів і лірників, які загинули від голодомору і сталінського та гітлерівського терору, на спеціальному зібранні в київському “Сквері скульптур”. Зокрема тут була виконана імпровізація М. Будника в стилі дум під назвою “Плач по кобзарях, мученицькою смертю загиблих”.

Особливо багато часу і років учений приділяв дослідженню “Слова о полку Ігоревім”. Відзначення 800-річчя твору в Сумах, насамперед у педінституті й обласній організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури вчений розпочав заздалегідь. За 10 років до ювілею була видана (під грифом Сумського педінституту) брошура П. Охріменка “Проблеми хронологии, авторства й реставрации текста «Слова о полку Игореве»” (Суми, 1975), якій передували дві газетні статті про зв'язок цього твору з древньою Чернігово-Сіверщиною, що викликало в місцевій пресі цілу низку “перед'ювілейних” публікацій і визначило напрямок майбутніх сумських словознавчих конференцій (в основному сформульований також у новій редакції згаданої брошури – “Проблеми вивчення «Слова о полку Ігоревім»” (Суми, 1960)). Таких конференцій у Сумах П. Охріменко провів три – у 1983, 1984 і 1985 рр. Спочатку було вирішено організувати одну напередодні ювілею – 1983 р. Однак її успіх спричинив появу ще двох наступних, а також подальших – уже не ювілейних, цикл яких планувалося замкнути черговою (знову ж таки ювілейною) у 2000 р. (до 200-річчя першого видання “Слова...”). До кожної з них був виданий збірник тез доповідей і матеріалів. Прикметним було те, що всі ці наукові форуми носили проблемний характер: на них висловлювались та обговорювались різні точки зору, формувалось оптимально об'єктивне розв'язування конкретного питання. Учасники конференцій в атмосфері обміну думками та дискусій визначали провідні тенденції, відстоювали свої позиції, а в кількох випадках – активно захищали їх у спеціальних виданнях і масових друкованих органах.

Про вагу всіх цих конференцій свідчить склад їх учасників, де подибуємо такі відомі імена: О. Мишанич, О. Прицак, Дж. Чок-роборті, С. Воїнов, М. Булахов, В. Ільїн, М. Гетьманець, І. Баскевич, В. Соболев, В. Коваленко, І. Доценко, В. Приходько, М. Корпанюк, А. Козлова, Б. Яценко, В. Кречотень, М. Журенко та ін. Загалом П. Охріменко за багато років натхненної діяльності згуртував навколо себе понад п'ятдесят словознавців з усього колишнього СРСР і став засновником Сумської школи науковців із питань вивчення “Слова о полку Ігоревім”. Тож цілком справедливо в одній із публікацій ще тоді закордонного журналу “Визвольний шлях” мовилося: “Як бачимо, за останні понад десять років Суми стали центром дослідження “Слова”, рівного якому немає ніде, і стали такими завдяки наполегливій праці проф. Павла Охріменка, який сьогодні є найкращим знавцем “Слова” і найбільшим авторитетом у царині словознавства. Саме завдяки професорові Павлові Охріменку в Сумах проведена величезна дослідницька праця, спрямована на встановлення істини, насамперед тієї, що «Слова о полку Ігоревім» є творінням наших предків і належить українському народові і повернене в лоно рідної культури”.

Звичайно, за обставин, які випали на його долю, Павло Охріменко не зміг себе проявити повною мірою як учений, бо скільки ж усього йому ще мріялося відкрити, пізнати... Однак і за цих умов він залишив багату наукову спадщину, яка й сьогодні служить справі духовного розвитку України.

Помер П. П. Охріменко 7 грудня 1997 р. у Сумах. Його поховано, як заповідав, у м. Щорсі на Чернігівщині. На могилі вченого встановлено монумент. А пам'ять про нього вічно житиме в серцях тих, кого доля хоч раз зводила з цим сильним духом і розумом українцем.

Література

1. Ахрыменка, П. Летапіс братэрства. Аб беларуска-ўкраінскіх фальклорных, літаратурных і тэатральных сувязях [Тэкст] / П. Ахрыменка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1973.
2. Охріменко, П. П. Остання битва наливайківців і її відгук в усній народній творчості. До 400-річчя Солоницької битви і мученицької смерті Северина Наливайка [Текст] / П. П. Охріменко. – Суми: “Знання”, 1997.
3. Охріменко, П. Кобзарська дума про голодомор [Текст] / П. Охріменко // Голодомор на Сумщині. 1932–1933: 36. праць. – Суми, 1993. – С. 140–146.